

دانشگاه قم

دانشکده حقوق

«پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق بین الملل»

عنوان:

توسل به اقدامات متقابل در سازمان جهانی تجارت

استاد راهنما: دکتر یاسر ضیائی

نگارنده: یدالله داودی

پاییز ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

یا عشق تقدیریم یه:

پدر و مادر عزیزم

که همواره تکیه گاهی استوار برایم بوده اند.

چکیده

اقدام متقابل یکی از مهم ترین ضمانت اجراهای مطرح در حقوق بین الملل عام و به خصوص در رابطه با مسئولیت بین المللی دولت ها است که در طرح (۲۰۰۱) کمیسیون حقوق بین الملل راجع به مسئولیت بین المللی دولت ها نیز مورد توجه واقع شده است. در این میان، سازمان جهانی تجارت که از اصلی ترین نهاد های تجاری بین الملل و نظامی خودبسنده به شمار می آید، با اختصاص موادی (به خصوص مواد ۲۲ و ۲۳ تفاهم نامه حل اختلاف)، اقدامات متقابل را در قالب تعلیق تعهدات و امتیازات پس از عدم توفیق در مراحل پیشین سازکار حل اختلاف و با مجوز رکن حل اختلاف به عنوان آخرین حربه در دست عضو صدمه دیده در وادار ساختن کشور خاطی به انجام تعهداتش مد نظر قرار داده است. با این حال، از یک سو به علت امکان تکثیر تعهدات اعضا در قالب رژیم های حقوقی و قراردادی دیگر، من جمله مسأله تعارض اقدامات متقابل و به طور کلی سازوکار حل اختلاف سازمان جهانی تجارت با مواد ۶۰ کنوانسیون های حقوق معاهدات (۱۹۶۹ و ۱۹۸۶) مطرح است؛ و از سویی دیگر، برخی دولت های عضو سازمان به خصوص کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته به دلیل صدمه هایی که خود آن ها در قبال اعمال اقدام متقابل علیه کشورهای قدرتمند (همانند کشورهای عضو اتحادیه اروپا، آمریکا و کانادا) متحمل می شوند و رویه قضایی سازمان نیز این موضوع را تأیید می نماید، تردید هایی را در کارآمد بودن روش فعلی اتخاذ این اقدامات در برابر کشورهای با اقتصاد برتر عنوان می دارند و اغلب خواستار تغییراتی در قالب اقدامات متقابل جمعی هستند.

واژگان کلیدی: اقدامات متقابل، حقوق بین الملل عام، سازمان جهانی تجارت، توافق نامه حل و فصل اختلافات، رژیم خودبسنده، تعارض تعهدات، اقدامات متقابل جمعی.

«فهرست مطالب»

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
۱.....	الف) بیان مسأله.....
۳.....	ب) مسأله اصلی و سوالات فرعی.....
۳.....	سوالات فرعی.....
۳.....	ج) فرضیه تحقیق.....
۳.....	د) اهداف و ضرورت تحقیق.....
۴.....	ه) پیشینه مطالعاتی تحقیق.....
۴.....	و) روش انجام تحقیق.....
۴.....	ز) ساختار کلی تحقیق.....

بخش اول نظام حقوقی اقدام متقابل در حقوق بین الملل

۸.....	فصل اول: درآمدی بر اقدامات متقابل.....
۸.....	مبحث اول: تاریخچه.....
۹.....	مبحث دوم: مفهوم اقدامات متقابل و چند اصطلاح مشابه.....
۱۰.....	بند اول: اقدامات متقابل و خود یاری.....
۱۱.....	بند دوم: اقدامات متقابل و معامله متقابل.....
۱۳.....	بند سوم: اقدام متقابل و اقدامات مقابله به مثل.....
۱۴.....	بند چهارم: اقدامات متقابل و دفاع مشروع.....
۱۷.....	فصل دوم: جایگاه اقدامات متقابل در حقوق بین الملل.....
۱۸.....	مبحث: اقدامات مقابله به مثل قبل از منشور ملل متحد.....
۱۸.....	گفتار اول: دکترین.....
۱۹.....	گفتار دوم: رویه کشورها.....
۲۰.....	گفتار سوم: رویه قضایی.....
۲۱.....	بند اول: قضیه داوری مربوط به شیلات اقیانوس اطلس شمالی.....

- بند دوم: قضیه ناولیلا (۱۹۲۸)..... ۲۱
- بند سوم: قضیه سیسنه..... ۲۲
- مبحث دوم: اقدامات متقابل پس از تصویب منشور ملل متحد..... ۲۳
- گفتار اول: دکتربین..... ۲۴
- گفتار دوم: رویه کشورها..... ۲۵
- گفتار سوم: رویه قضایی..... ۲۶
- بند اول: قضیه موافقت نامه سرویس های هوایی..... ۲۷
- بند دوم: قضیه کارکنان دیپلماتیک و کنسولی ایالات متحده در ایران..... ۲۷
- بند سوم: قضیه گابچی کوو ناگیماروس..... ۲۸
- مبحث سوم: کنوانسیون وین ناظر بر حقوق معاهدات (۱۹۶۹)..... ۲۹
- مبحث چهارم: اقدامات متقابل در پیش نویس کمیسیون حقوق بین الملل..... ۳۲
- مبحث پنجم: سازکارهای حاکم بر اقدام متقابل..... ۳۵
- گفتار اول: شروط مقدماتی اقدامات متقابل..... ۳۵
- بند اول: نقض قبلی یک تعهد بین المللی..... ۳۵
- بند دوم: درخواست قبلی انجام تعهدات و جبران خسارت..... ۳۶
- بند سوم: اطلاع به دولت مذکور و پیشنهاد مذاکره به او..... ۳۸
- گفتار دوم: سایر شروط حاکم بر اقدامات متقابل..... ۳۸
- بند اول: رعایت اصل تناسب..... ۳۸
- بند دوم: ماده ۴۹ پیش نویس کمیسیون حقوق بین الملل..... ۳۹
- بند سوم: شروط ماده ۵۰ پیش نویس..... ۴۲

بخش دوم اقدامات متقابل و سازمان جهانی تجارت

- فصل اول: کلیات سازمان جهانی تجارت..... ۴۷
- مبحث اول: تاریخچه..... ۴۷
- مبحث دوم: اهداف تشکیل سازمان جهانی تجارت..... ۴۹
- مبحث سوم: اصول سازمان جهانی تجارت..... ۵۰
- گفتار اول: اصل تضمین آزادی تجاری بین اعضا..... ۵۰

- گفتار دوم: اصل کاهش تعرفه های گمرکی..... ۵۱
- گفتار سوم: الغای کلیه تبعیض های تجاری..... ۵۱
- گفتار چهارم: شفافیت بخشیدن به مقررات تجاری..... ۵۱
- مبحث چهارم: ارکان سازمان جهانی تجارت..... ۵۲
- گفتار اول: کنفرانس وزیران..... ۵۲
- گفتار دوم: شورای عمومی..... ۵۳
- گفتار سوم: رکن بررسی خط و مشی های تجاری..... ۵۳
- گفتار چهارم: رکن حل اختلاف..... ۵۴
- فصل دوم: سازوکار توسل به اقدامات متقابل در سازمان جهانی تجارت..... ۵۵
- مبحث اول: شرایط پیش از اقدام متقابل..... ۵۶
- گفتار اول: رویه حل اختلاف..... ۵۷
- بند اول: مشورت..... ۵۷
- بند دوم: تشکیل هیأت رسیدگی..... ۵۷
- بند سوم: رسیدگی استینافی..... ۵۸
- بند چهارم: اجرای توصیه ها و ارجاع امر به داوری..... ۵۹
- بند پنجم: اقدامات متقابل (آخرین ضمانت اجرا)..... ۶۰
- گفتار دوم: انواع اقدامات متقابل..... ۶۲
- بند اول: اقدام متقابل هم عرض..... ۶۲
- بند دوم: اقدام متقابل مشابه..... ۶۲
- بند سوم: اقدامات متقابل متفاوت..... ۶۲
- مبحث دوم: شرایط حین اقدام متقابل..... ۶۴
- گفتار اول: تناسب اقدامات متقابل با تخلف اولیه..... ۶۴
- گفتار دوم: مداخله ثالث در اقدام متقابل..... ۶۶
- مبحث سوم: امکان توسل به اقدامات متقابل جمعی در سازمان جهانی تجارت..... ۶۷
- گفتار اول: ماهیت تعهدات سازمان جهانی تجارت..... ۶۹
- بند اول: الگوی چندجانبه انگاری تعهدات سازمان جهانی تجارت..... ۶۹

۷۰	بند دوم: ماهیت دوجانبه تعهدات (WTO).....
۷۲	گفتار دوم: اقدامات متقابل جمعی بر اساس حقوق بین الملل عام.....
۷۲	بند اول: اقدامات متقابل جمعی در نظام مسئولیت بین المللی دولت ها.....
۷۵	بند دوم: خودبستگی نظام حل اختلاف سازمان جهانی تجارت.....
۷۸	مبحث چهارم: تعارض اقدام متقابل (تعهدات) اعضای سازمان با سایر تعهدات آنها.....
۷۹	گفتار اول: اصول قابل اعمال در تعارض تعهدات.....
۸۱	گفتار دوم: حل تعارض از دیدگاه کنوانسیون های حقوق معاهدات (۱۹۶۹ و ۱۹۸۶).....
۸۴	مبحث چهارم: پیشینه اقدامات متقابل.....
۸۵	گفتار اول: قضیه موز.....
۸۸	گفتار دوم: قضیه هورمون ها.....
۹۱	مبحث پنجم: نظام حقوقی اقدامات متقابل در سازمان های دیگر.....
۹۲	گفتار اول: گروه ویژه اقدامات مالی.....
۹۵	گفتار دوم: موافقت نامه منطقه آزاد تجاری آمریکای شمالی.....
۹۶	گفتار سوم: موافقت نامه تأسیس منطقه آزاد تجاری آمریکا.....
۹۷	نتیجه گیری.....
۱۰۱	فهرست گزیده منابع.....

فهرست اختصارات

WTO:	World Trade Organization
ICJ:	International Court of Justice
YILC:	Year book of International Law Commission
EJIL:	European Journal of International Law
RIAA:	Reports of International Arbitration Awards
ILC:	International Law Commission
GATT:	General Agreement on Tariffs and Trade
IMF:	International Monetary Fund
ITO:	International Trade Organization
GAATs:	The General Agreement on Trade in Service
TRIP:	The Agreement on Trade Aspects of Intellectual Property
TPRB:	Trade Policy Review Body
TPRM:	Trade Policy Review Mechanism
DSB:	Dispute Settlement Body
DSU:	Dispute Settlement Mechanism
ECIVs:	External Countermeasures for Internal Violations
ICIVs:	Internal Countermeasures for Internal Violations
MFN:	Most Favored Nation Treatment
FATF:	Financial Action Task Force on Money Laundering
NAFTA:	North American Free Trade Agreement
FTAA:	Free Trade of the American Agreement

مقدمه

الف) بیان مسأله

سازمان جهانی تجارت در واقع زاینده دیدگاه‌های است که اعضای موافقت‌نامه تعرفه و تجارت موسوم به «گات» در خصوص تأسیس یک سازمان تجارت جهانی داشتند که پس از عدم توفیق در تشکیل آن به سال‌های ۱۹۴۷ (ITO)^۱ و ۱۹۵۵ (OTC)^۲، سرانجام با طرح دوباره آن در مذاکرات دور اروگوئه (۱۹۸۶ تا ۱۹۹۴)، با پیشنهاد اولیه کشور‌های اتحادیه اروپا، کانادا، به همراه مکزیک و کانادا، این سازمان در اول ژانویه ۱۹۹۵ رسماً کار خود را با عنوان «سازمان جهانی تجارت» آغاز نمود.

سازمان جهانی تجارت، یکی از مهم‌ترین سازمان‌های بین‌المللی است که به عنوان یک نظام حقوقی، دارای عناصر مختلفی جهت اداره و برقراری ارتباط میان اعضای خود می‌باشد. به بیان دیگر، بر اساس مقررات این سازمان، می‌توان آن را نظامی خودبسنده تلقی نمود که دارای قواعد اولیه و ثانویه در درون خود است. در همین راستا، یکی از اصلی‌ترین دستاوردهای مذاکرات دور اروگوئه، دست‌یابی به تفاهم‌نامه‌ای بود تحت عنوان «تفاهم‌نامه حل و فصل اختلافات سازمان جهانی تجارت» که مفاد آن از قواعد ثانویه این سازمان محسوب می‌شود به گونه‌ای که تاکنون در هیچ رژیم معاهده‌ای، نظیر آن وجود نداشته است.

این تفاهم‌نامه با داشتن ۲۷ ماده و ۴ ضمیمه، دارای قواعدی در خصوص حل و فصل اختلافات اعضای خود است که به کمک سه رکن خود، شامل: هیأت رسیدگی، رکن استینافی، و شورای عمومی، آن‌ها را به اجرا در می‌آورد. در این میان، اقدامات متقابل به عنوان تأسیسی مورد قبول در سازمان جهانی تجارت و آخرین راه حل فیصله اختلافات اعضا، یکی از مهم‌ترین و بحث‌انگیزترین موضوعات مطروحه در این تفاهم‌نامه می‌باشد.

به طور کلی، اقدام متقابل از جمله ضمانت‌اجراهای بین‌المللی است که از گذشته‌های دور و در قالب عناوینی مانند اقدامات مقابله به مثل، اقدامات تلافی‌جویانه، عمل متقابل، و غیره در حقوق بین‌الملل عام از سوی دولت‌ها بدان مبادرت می‌شد و امروزه با اعمال تغییراتی در قالب اقدامات متقابل به عنوان یکی از

1. International Trade Organization.
2. Organization of Trade Cooperation.

روش های جبران خسارت و رافع مسئولیت بین المللی دولت اقدام کننده مطرح است که البته می بایست حائز شرایطی نیز باشد. اقدام متقابل، شامل عمل قانونی اما غیردوستانه کشوری علیه کشوری دیگر به تلافی عمل غیردوستانه و خلاف آن کشور به تغییر رفتار و انجام تعهداتش می باشد.

کمیسیون حقوق بین الملل نیز در طرح پیش نویس سال ۲۰۰۱ راجع به مسئولیت بین المللی دولت ها و در بیان عرف و رویه های مورد تأیید حقوق بین الملل، موادی از آن را به موضوع اقدامات متقابل اختصاص داده و به بیان برخی شرایط و محدودیت های اعمال اقدامات متقابل پرداخته است. با این حال، در مقایسه با کمیسیون حقوق بین الملل، شرایط و محدودیت های مندرج در توافق نامه حل و فصل اختلافات سازمان جهانی تجارت به مراتب بیش تر است؛ به خصوص در جایی که این سازمان، توسل به اقدامات خارج از چارچوب مقرر در تفاهم نامه حل اختلاف برای نقض قواعد داخلی آن را به کلی ممنوع می داند و تنها اقدامات متقابل داخل در محدوده مقررات این سازمان را، آن هم تحت شرایطی خاص (و با مجوز رکن حل اختلاف) مجاز تلقی می نماید.^۳

ترتیبات و قواعد خاص توافق نامه با ایجاد سازکار های قبلی و برخی شرایط دیگر، تا حد امکان تلاش دارد اعضای خود را از توسل به اقدامات متقابل باز دارد و همین امر موجب چالش هایی فراروی این سازمان برای حل و فصل اختلافات طرفین شده است که در برخی قضایای مطروحه در سازمان شاهد آن هستیم. از این رو، تبیین مسأله اقدام متقابل در چارچوب سازمان جهانی تجارت می تواند مسیر روشنی برای کشور های عضو در صورت بروز اختلاف ترسیم نماید. و از سوی دیگر، می تواند در تمایل کشورهای غیر عضو همانند جمهوری اسلامی ایران، در پیوستن به سازمان موثر واقع گردد؛ در این خصوص به نظر می رسد حتی تحریم های یک جانبه ایالات متحده آمریکا به همراه برخی از کشور های اروپایی در صورت عضویت ایران در سازمان با توجه به اصول و به ویژه سازوکار اقدام متقابل، دستخوش تغییراتی اساسی خواهد شد. بر این اساس سوال های ذیل موجب پی ریزی این نوشتار شده است.

3. Andrea Bianchi, Lorenzo Gradoni, Melani Samson; *Developing Countries, Countermeasures and WTO Law: Reinterpreting the DSU against the Back ground of International Law*; (Published by International Centre for Trade and Sustainable Development), Geneva, 2007, p.7.

ب) مسأله اصلی و سوالات فرعی

۱- برای این که توسط به اقدامات متقابل از سوی عضو سازمان جهانی تجارت موجه قلمداد شود، به لحاظ عینی باید دارای چه شرایطی باشد؟

سوالات فرعی

۲- اصولاً تأسیس اقدام متقابل دارای چه جایگاهی در حقوق بین الملل کنونی می باشد؟

۳- با توجه به ماهیت تعهدات سازمان و هم چنین قواعد حقوق بین الملل عام، توسط به اقدامات متقابل جمعی از سوی اعضای سازمان علیه کشور خاصی در چه شرایطی امکان پذیر است؟

۴- با توجه به شرایط و سازکارهای مندرج در تفاهم نامه حل اختلاف و روابط تجاری اعضای این سازمان، تعارض در مبادرت به اقدامات متقابل اعضای سازمان با سایر تعهدات آن ها از جمله کنوانسیون حقوق معاهدات، و سایر تعهدات منطقه ای، چگونه قابل حل خواهد بود؟

ج) فرضیه تحقیق

تفاهم نامه حل و فصل اختلافات سازمان جهانی تجارت دارای شروط و سازوکارهای معینی در خصوص توسط اعضا به اقدامات متقابل به عنوان آخرین راه حل می باشد. به نظر می رسد با توجه به مقررات تفاهم نامه حل اختلاف، در اعمال اقدام متقابل از سوی کشورهای عضو این سازمان با آن چه که به طور کلی در حقوق بین الملل عمومی (اعم از حقوق معاهدات و مسئولیت بین المللی دولت ها) مطرح است، تفاوت هایی وجود دارد. هم چنین، اتخاذ اقدامات متقابل کشورهای عضو سازمان جهانی تجارت به صورت یک جانبه و خارج از چارچوب این سازمان، ممکن است رافع مسئولیت بین المللی آن ها نیز نباشد. در حالی که همین اقدامات اگر در چارچوب تفاهم نامه حل و فصل اختلافات سازمان صورت پذیرد، می تواند با در نظر گرفتن مفاد تفاهم نامه رافع مسئولیت بین المللی اعضا باشد.

د) اهداف و ضرورت تحقیق

هدف اصلی در این تحقیق آشکار ساختن زوایای مختلف و پنهان بحث اقدامات متقابل در سازمان جهانی تجارت است که یکی از مهم ترین موضوعات تفاهم نامه حل و فصل اختلاف آن می باشد. از آن جا که هماهنگ شدن و عضویت در این سازمان به ویژه برای کشورهای در حال توسعه از جمله جمهوری اسلامی

ایران می تواند در امر توسعه بدان ها کمک نماید، ضروری است تا با عملکرد و مکانیزم این سازمان در زمان نقض تعهدات آن با زوایایی دقیق تر آشنا شویم.

ه) پیشینه مطالعاتی تحقیق

در زمینه مرتبط با سازمان جهانی تجارت و به خصوص ساختار و برخی موافقت نامه های این سازمان به طور جداگانه در کشور ما مطالعاتی صورت گرفته است. منتهای مراتب از یک سو، تعداد بسیار اندکی مقاله و کتب فارسی در قالب اقدامات متقابل به طور کلی در حقوق بین الملل عمومی نگاشته شده است؛ از سوی دیگر، بحث اقدامات متقابل در چارچوب سازمان جهانی تجارت به طور خاص مورد بحث و بررسی مستقل قرار نگرفته است.

و) روش انجام تحقیق

این پژوهش از طریق مطالعه کتاب ها، مقالات، پرونده ها، و اسناد سازمان جهانی تجارت و با استفاده از منابع کتابخانه ای، به توصیف، تحلیل، و نقد تأسیس اقدامات متقابل در مکانیزم حل و فصل اختلافات می پردازد. از این رو، روشی که در این تحقیقات به کار برده شده است، روشی است توصیفی، تحلیلی، و تا اندازه ای نقدی است.

ز) ساختار کلی تحقیق

نوشتار حاضر در دو بخش به موضوع توسل به اقدامات متقابل در قالب سازمان جهانی تجارت می پردازد. در بخش نخست برای تبیین موضوع اقدامات متقابل در حقوق بین الملل عمومی تاریخچه و چند اصطلاح مشابه با اقدام متقابل در فصل اول مورد بررسی قرار می گیرد. در فصل دوم همین بخش به ترتیب مباحثی مانند جایگاه اقدامات متقابل در حقوق بین الملل، اقدامات متقابل پس از تصویب منشور ملل متحد، کنوانسیون وین ناظر بر حقوق معاهدات، پیش نویس سال ۲۰۰۱ کمیسیون حقوق بین الملل به همراه ساز کارهای حاکم بر اقدامات متقابل مورد اشاره قرار می گیرند. سپس، بخش دوم این پژوهش با عنوان "اقدامات متقابل و سازمان جهانی تجارت"؛ به منظور ارائه یک ارزیابی دقیق و جامع از این اقدامات در چارچوب مقررات حل اختلاف سازمان جهانی تجارت شامل مباحثی از قبیل: کلیات سازمان جهانی تجارت (تاریخچه، اهداف، اصول و ارکان)، شرایط توسل به اقدامات متقابل در سازمان، جایگاه اقدامات متقابل جمعی در سازمان و حقوق بین الملل عام، تعارض

تعهدات اعضای سازمان با سایر تعهدات آن‌ها، پیشینه اقدامات متقابل اعضای سازمان و نظام حقوقی اقدامات متقابل در سازمان‌های دیگر می‌باشد.

بخش اول

نظام حقوقی اقدام متقابل در حقوق بین الملل

به منظور تبیین مطلوب موضوع « اقدامات متقابل^۴ در سازمان جهانی تجارت^۵»، نیازمند آن هستیم تا در بدو امر هر یک از موضوعات مذکور را به عنوان مقدمه ورود به مبحث اصلی به صورت مجزا مورد اشاره قرار دهیم؛ به گونه ای که ابتدا در بخش اول، معنا و مفهوم اقدامات متقابل و جایگاه آن در حقوق بین الملل مورد بررسی قرار می گیرد و سپس در ابتدای بخش دوم، مختصری در مورد سازمان جهانی تجارت در قالب تاریخچه، اصول، اهداف و ساختار آن ذکر می گردد تا فتح بابی برای ورود به مبحث اصلی باشند.

همان گونه که معمولاً عنوان می شود، ارائه تعریفی کلی از یک موضوع و مسأله، اولین راه شناخت آن است. از این رو، در آغاز به نظر لازم دیده می شود که مفهوم این اقدامات را در حقوق بین الملل به درستی دریابیم تا بتوان بررسی دقیقی از آن در سازمان جهانی تجارت صورت داد. لذا در بخش پیش رو، ابتدا در فصل اول خلاصه وار به تاریخچه و مفهوم اقدامات متقابل و اصطلاحات مشابه با آن پرداخته می شود تا حتی المقدور از اختلاط مفاهیم و اصطلاحات مشابه جلوگیری به عمل آید. سپس در فصل دوم، جایگاه این اقدامات را در حقوق بین الملل قبل و بعد از منشور ملل متحد (در قالب خلاصه ای از دکترین، رویه کشورها، و رویه قضایی) و هم چنین معاهده حقوق معاهدات وین (۱۹۶۹)^۶ و پیش نویس سال ۲۰۰۱ کمیسیون حقوق بین الملل در خصوص مسئولیت بین المللی دولت ها^۷ به شکل اجمالی مورد ارزیابی قرار می گیرد. نهایتاً در مبحث آخر سازکارهای حاکم بر اقدامات متقابل در حقوق بین الملل مورد بررسی قرار می گیرد.

۴. در فارسی اغلب واژه «اقدامات متقابل» را در ترجمه «Countermeasures» استفاده کرده اند که ترجمه ترجمه تحت اللفظی خوبی است، اما با توجه به مفاد این تأسیس، نمی توان این ترجمه را دقیق دانست. ولی به دلیل آن که بخو اھیم ترجمه دقیقی ارائه کنیم لاجرم معادلی طولانی را باید استفاده کنیم، بنابراین به همان ترجمه معمول بسنده می کنیم.

5. World Trade Organization.

6. Vienna Convention on the Law of Treaties (1969).

7. Responsibility of States for Internationally Wrong Full Acts, Adopted by International Law Commission, (2001).

فصل اول: در آمدی بر اقدامات متقابل

مبحث اول: تاریخچه

اصطلاح «اقدام متقابل» در آثار حقوق دانان قدیمی از جمله: اوپنهایم، آکهرست، چن، شاختر، و زولر، مورد استفاده قرار گرفته است.^۸ هر کدام از این حقوق دانان اصطلاح مزبور را به نوعی و تحت عناوینی مانند: خودیاری،^۹ اقدام مقابله به مثل،^{۱۰} معامله متقابل،^{۱۱} مداخله،^{۱۲} امبارگو،^{۱۳} اجبار جزئی،^{۱۴} اقدامات کمتر از جنگ،^{۱۵} محاصره صلح آمیز،^{۱۶} تلافی،^{۱۷} مورد استفاده قرار داده اند. برخی بر این ادعا هستند که اصطلاح مزبور ابتدا و برای اولین بار توسط حقوق دانان انگلیسی در سال ۱۹۱۶ به کار گرفته شده است.^{۱۸} در عین حال عده دیگر (از جمله زولر) بر این اعتقادند که این اصطلاح برای اولین بار در سال ۱۹۲۸ توسط حقوق دانان سوئیسی مورد استفاده قرار گرفته شده است.^{۱۹}

در سال ۱۹۷۸ و در قضیه «موافقت نامه خدمات هوای»، موضوع اختلاف آمریکا و فرانسه در یک دیوان داوری، عبارت «اقدامات متقابل» توسط ایالات متحده آمریکا به منظور حق این دولت زیان دیده برای استیفای حقوق خود از طریق این اقدامات یک جانبه، از عبارت فوق استفاده شد.^{۲۰} در این قضیه دیوان داوری نیز این اقدام را مورد تایید قرار داد که در مبحث آتی بدان پرداخته می شود.

8. See e.g: L . Oppenheim, *International law*, Revised 6th Ed, by Lauter pacht, (New York, Longman,1944),Vol. II; Micheal Akhurst, *A Modern Introduction to International Law*, (London, Unwin hyman LTO,1987; lung-Cha Chen, *An Introduction to Contemporary International Law: A policy Oriented Perspective*,(United States,Yale University, 1989);O' Shachter, *International Law in Theory and Practice*,(Nether land, Martinus Nijhoff Publishers, 1991); Elizabeth Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies: An Analysis of Countermeasures*, (New York: Trans rational Publishers,1984),p. XIII.

9. Self Help.

10. Reprisals.

11. Retortion.

12. Intervention.

13. Embargo.

14. Minor-Coercion.

15. Measures Short of War.

16. Pacific Blockage.

17. Retaliation.

18. Omer Yosif Elagab; *The Legality of Non-forcible Countermeasures in International Law*; (Oxford Clarendon Press, 1988), p.2.

19. Ibid.

20. Air Service Agreement of 27 March 1946 (United States V. France), United Nations Report of International Arbitral Award, (1979), Vol.XVIII,p.416.

دیوان بین المللی دادگستری نیز در قضایای کارکنان دیپلماتیک و کنسولی ایالات متحده آمریکا در تهران (۱۹۸۰)^{۲۱}، و سد «گابچی کوو ناگیماروس» میان مجارستان و اسلواکی (۱۹۹۷)^{۲۲}، این اصطلاح را در ادبیات حقوقی خود جای داده است. هم چنین کمیسیون حقوق بین الملل نیز در تدوین پیش نویس مواد مسئولیت بین المللی دولت ها (۲۰۰۱)، بارها از این اصطلاح استفاده کرد و موادی را نیز در پیش نویس به اقدامات متقابل اختصاص داد.

با توجه مطالب فوق الذکر و با این که از به کارگیری اصطلاح «اقدامات متقابل» حدود یک قرن می گذرد، اما باز هم باید گفت که این عبارت در حقوق بین الملل، عبارتی نو و جدید است. البته این بدان معنا نیست که این اقدامات امری نو و تازه هستند، بلکه از ابتدای حقوق بین الملل این گونه اقدامات وجود داشته؛ ولیکن با گذشت زمان نام و شرایط و اشکال آن تغییر کرده است. در گذشته به این اعمال، «اقدام مقابله به مثل»، «خودیاری»، و اصطلاحاتی از این دست اطلاق می گردید^{۲۳}.

مبحث دوم: مفهوم اقدامات متقابل و چند اصطلاح مشابه

اقدامات متقابل از جمله ضمانت اجراهای بین المللی است که در حوزه مسئولیت بین المللی دولت ها به طور جدی مطرح است. هدف در اقدامات متقابل مجازات کردن دولت متخلف نیست، بلکه وادار کردن دولت مسئول به پیروی از تعهدات بین المللی آن کشور است^{۲۴}. عمل قانونی اما غیر دوستانه کشوری علیه کشور دیگر را به تلافی یک عمل غیردوستانه (غیرقانونی) و به منظور وادار کردن آن کشور به تغییر رفتار غیر دوستانه اش را «اقدام متقابل» گویند^{۲۵}.

اقدام متقابل آن اقدامی است که اگر اقدام دولت مسئول نبود، با تعهدات بین المللی دولت صدمه دیده مغایر بود^{۲۶}. به عبارت دیگر، اگر رفتار دولت مسئول نبود چنین رفتارهایی در پاسخ به اقدام خلاف بین المللی به منظور توقف عمل خلاف و جبران خسارت ناشی از آن صورت نمی گرفت. اقدام متقابل، اتخاذ یک روش است که دولت صدمه دیده برای احقاق حق و بازگرداندن روابط حقوقی با دولت مسئول که به دلیل ارتکاب

21. Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, I.C.J. Reports 1980, p.39 at p.53.

22. Gabcikavo-Nagymaros Project, I.C.J. Reports (1997).20- Gerhard Van Glahn, Law Among Nations – An Introduction to Public International Law, (London, The Mac Millan Company, 1971), Second Ed, p.494.

23. Gerhard Van Glahn; Law Among Nations –An Introduction to Public International Law; (London, The Mac Millan Company, 1971), Second Ed, p.494.

۲۴. مسعود راعی دهقی، اقدامات متقابل و حقوق بین الملل، فصلنامه معرفت حقوقی، سال بیستم، ش ۱۶۵، شهریور ۹۰، ص ۱۰۶.

۲۵. همان، ص ۱۰۴.

۲۶. همان، ص ۱۰۵.

عمل خلاف برهم خورده است، صورت می دهد. چنین حقی هم توسط دولت ها و هم در احکام مراجع حقوقی و قضایی بین المللی مورد شناسایی قرار گرفته است.^{۲۷}

اقدامات متقابل دارای دو مفهوم موسع و مضیق می باشند. در معنای موسع به هر عکس العملی اطلاق می شود که کشورها در مقابل عمل کشور دیگر بدان مبادرت می ورزند؛ این واکنش می تواند حقوقی و یا دیپلماتیک باشد. بنابراین در مفهوم موسع، اقدامات متقابل شامل مفاهیمی از قبیل «اقدامات مقابله به مثل»، «معامله متقابل»، «عمل متقابل»^{۲۸}، «اقدامات تلافی جویانه»، و مفاهیم مشابه دیگری می شود. اما در مفهوم مضیق، که کمیسیون حقوق بین الملل نیز این مفهوم را در ماده ۳۰^{۲۹} طرح اول^{۳۰} و ماده ۲۲ طرح دوم^{۳۱} ناظر بر مسئولیت بین المللی دولت ها مدنظر قرار داده است، اقدامات متقابل را مترادف «اقدامات مقابله به مثل غیر مسلحانه»^{۳۲} به کار برده است.

با این توضیح آنچه که از مفهوم «اقدامات متقابل» مد نظر می باشد و در مباحث بعدی به تبیین آن پرداخته خواهد شد، همان نوع غیر مسلحانه اقدامات مقابله به مثل است؛ زیرا نوع مسلحانه موارد فوق الذکر صرف نظر از برخی استثنائات (همانند دفاع مشروع) با توجه به قاعده «منع توسل به زور» ممنوع می باشد.

بند اول: اقدامات متقابل و خود یاری

در حقوق بین الملل و در روابط میان کشور ها به علت عدم وجود قدرتی مافوق کشورها، مواقعی پیش می آید که کشوری از اجرای تعهدات خود امتناع می کند و یا از حضور در دادگاه یا دیوان بین المللی به منظور حل و فصل اختلافات، طفره می رود و خودداری می کند. در چنین شرایطی کشور ها راهی جز وارد آوردن فشار به کشور قاصر و یا ناقض تعهد ندارند و مجبورند تا با اتخاذ اعمالی متقابل به حمایت از خود مبادرت کنند؛ به این اقدام کشور ها در اصطلاح «خود یاری» می گویند.

۲۷. همان، ص ۱۰۵.

28. Reciprocity.

۲۹. ماده ۳۰ طرح اولیه کمیسیون ناظر بر مسئولیت بین المللی دولت ها، مقرر می داشت که: «وصف غیر قانونی بودن اقدامات یک کشور بر خلاف تعهدی که یک کشور نسبت به کشور دیگر دارد، زایل می گردد؛ چنان چه آن اقدام در نتیجه یک اقدام خلاف حقوق کشور اخیر به موجب حقوق بین الملل، یک اقدام مشروع شناخته شود».

30. Y.I.L.C., (1980), Vol. II, part.30, First Reading .

۳۱. ماده ۲۲ طرح دوم سال (۲۰۰۱) مقرر می دارد: «تخلف یک دولت از تعهدات بین المللی اش در قبال کشور دیگر، اگر و تا جایی که آن اقدام، اقدام متقابلی علیه کشور دیگر بر طبق فصل دوم از بخش سوم باشد، مرتفع و [مجاز] است».

32. Non-Forcible Reprisals.

خود یاری مفهومی است که در دکترین حقوق بین الملل استفاده می شود و به طور کلی را ه هایی که حقوق دانان برای خودیاری ذکر کرده اند، عبارت اند از: «فشار دیپلماتیک»^{۳۳}، «نمایش دیپلماتیک»^{۳۴}، «معامله متقابل»^{۳۵}، «اقدامات مقابله به مثل»^{۳۶}، «قطع رابطه»^{۳۷}، «بایکوت»^{۳۸}، «امبارگو»^{۳۹}، «محاصره صلح آمیز»^{۴۰}، «اقدام متقابل»^{۴۱}، و «دفاع مشروع»^{۴۲}.

بنا براین، اقدامات متقابل یکی از طرق مختلف خود یاری است. خود یاری، عبارت است از اقدامات یک جانبه یک دولت برای حفظ حقوق خود نسبت به سایر دولت ها^{۳۷}. وجه اشتراک آن با کلیه طرق پیش گفته، وارد آوردن فشار به طرف متخلف و ناقض تعهد برای اجرای تعهداتش می باشد که البته دارای شرایط و محدودیت های خاص خود نیز هست. از این رو، اقدامات متقابل را می توان با رعایت برخی شرایط، نوعی خودیاری قلمداد کرد که این گفته با بررسی رویه کشورها، رویه قضایی بین المللی، و هم چنین دکترین در مباحث آتی به اثبات خواهد رسید.

بند دوم: اقدامات متقابل و معامله متقابل

معامله متقابل^{۳۸}، از جمله اقداماتی است که در پاسخ به یک عمل قبلی صورت می گیرد. کسانی چون «اوپنهایم»^{۳۹}، «مورلی»^{۴۰}، «اسکوئیوسکی»^{۴۱}، «ردوندو»^{۴۲}، و بسیاری دیگر از حقوق دانان، معامله متقابل را اقدامی غیردوستانه و در پاسخ به یک عمل غیردوستانه دیگر توصیف کرده اند و این اقدام را واکنشی مشابه و یا از همان نوع کنش اطلاق می کنند که فی نفسه یک اقدام خلاف حقوق بین الملل نیست، برعکس اقدامی است در صلاحیت فاعل یا عامل آن^{۴۲}.

33. Diplomatic Pressure

34. Display of Force.

35. Non-intercourse.

36. Boycott.

۳۷. علیرضا کاظمی ابری، **توسل دولت ها به عمل متقابل در حقوق بین الملل معاصر**، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق دانشگاه تهران،

۱۳۷۶، ص ۷.

38. Retortion.

39. Morelli.

40. Skubiszewski.

41. Redondo.

42. Year book of International Law Commission (YILC), 1991, Vol. II, part 1, p. 10, para. 16.